

ე. თაყაიშვილი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი

სანიდან და როგორ გაჩნდა „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკაში
სახელწოდება „არიან ქართლი“?

უდროოდ გარდაცვალებული ჩვენი სახელოვანი მეცნიერი აკად. სიმონ ჯანაშია ერთს თავის უმნიშვნელოვანეს გამოკვლევებაში ([1], გვ. 633 და შემდეგ.), სხვათა შორის, დაწვრილებით ეხება „ქართლის მოქცევის“ ლიტერატურას და მართებულად აღნიშნავს, რომ ამ ნაწარმოების ერთი ადგილი, შემდეგ გადაკეთებული, მქრალი ტექსტის მიხედვით, რომელსაც მანამდე ყველა მკვლევარი კითხულობდა „არიან ქართლი“, უნდა იკითხებოდეს „არიან ქართლი“.

ავტორის აზრით, ეს შეცდომა მით უფრო საკვირველია და გაუგებარი, რომ თვით „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკაში და მის მომდევნო „წმინდა ნინოს ცხოვრებაშიც“ რამდენჯერმე მეორდება სიტყვა „არიან ქართლი“. ამას გარდა, მან ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ წმ. ნინოს მეტაფრასტში, რომელიც პ. კარბელაშვილის რედაქციით გამოსცა საეკლესიო მუზეუმმა (გამომცემელი მას X საუკუნის არსენ დიდის თხზულებად აცხადებს) და აგრეთვე თეიმურაზ ბატონიშვილის ისტორიაში და შემოკლებულ „ნინოს ცხოვრება“ წიგნს, ყველგან „არიან“ სწერია. ამ ადგილების მიხედვით უეჭველია, რომ პირველ შემთხვევაში გადამწერლის შეცდომაა და აქაც „არიან“ უნდა ამოვიკითხოთ. ჩვენი წინამდებარე წერილისათვის ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან იმ თხზულებაში, რომლიდანაც ეს სიტყვაა აღებული, მართლაც „არიან“ სწერია.

სანამ საკითხის განხილვაზე გადავიდოდეთ, ორიოდ სიტყვა ჩვენი ისტორიისათვის „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკის მნიშვნელობის თაობაზე. წინათ ეს ქრონიკა ცნობილი იყო მხოლოდ შატბერდის კრებულის ხელნაწერის მიხედვით (X საუკ.), მაგრამ შემდეგ არქიმანდრიტმა ამბროსი ხელაიამ კელიშის მონასტრის XVII ს-ნის ხელნაწერში აღმოაჩინა ამ ქრონიკის მეორე რედაქცია და თავის მოხსენებაში, რომელიც საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზე წაიკითხა, დაწვრილებით აღნიშნა თვალსაჩინო განსხვავებანი ამ ორ რედაქციას შორის [2]. შემდეგ მე ამ რედაქციის მთელი ტექსტი გამოვეცი, პარალელურად, შატბერდის რედაქციის ტექსტთან ერთად, ისე როგორც ისინი დედნებშია წარმოდგენილი ([3], გვ. 708—815). ეს საშუალებას აძლევს მკვლევარს ერთმანეთს შეადაროს ყოველი წერილმანი. საზოგადოდ კი ეს ორი რედაქცია ერთიმეორეს ავსებს: რაც ერთს აკლია, იმას მეორეში ვპოულობთ და ერთის მიხედვით მეორის შემოწმება ხერხდება.

ამ ქრონიკის მნიშვნელობა ჩვენი ისტორიისათვის მეტად დიდია. პირველ ყოვლისა, ეს არის უძველესი ისტორიული ქრონიკა, რომელსაც ჩვენამდე მოუღწევია, X საუკუნის ხელნაწერის სახით. მან შემოგვინახა მეფეთა, ერისთავთა და კათალიკოზთა სიება, რომელთაც შემდგომ ისტორიკოსებმა ლეონტი მროველმა და ჯ. უიან შერმა სორცი შეისხნეს — ზოგჯერ სხვა წყაროების მიხედვით და უფრო ხშირად კი ფანტასტიკური, დეგემირული და ზოაპრული ცნობებით. თუ არ ეს ქრონიკა, შესაძლოა აღნიშნული სიები არ შეგვენახოდა; ყოველ შემთხვევაში, სხვა ძველ ქრონიკებში ისინი არ მოიპოვება. ამას გარდა, ეს ქრონიკა ამტკიცებს, რომ, როდესაც არ უნდა იყოს იგი შედგენილი (VII, VIII თუ IX საუკუნეში), მის შედგენამდეც არსებულა ქართულ ენაზე სხვა ქრონიკები, თუ ისტორიული მოთხრობები, რომლებითაც ჩვენი ქრონიკის ავტორს უსარგებლია. ერთ-ორ შემთხვევაში ეს წყაროები მოხსენებული აქვს თვით ავტორს. მაგალითად, მცხეთის სიში ჯვრის შესახებ ის წერს: ასე „სწერიოა მცირესა მას მოკლედ აღწერილსა მას წაენსა ქართლისა მოქცევისასა, გრიგოლი დიაკონისა მიერ აღწერილსა“ ([2], გვ. 7 და [3], გვ. 714). მეორე იდგილას, სადაც მოთხრობილია კავკასიაში სპარსთა ხელისუფლების დამყარება და ქართლში მეფობის გაუქმება, წერია: „ესე აღწერილი გამოკრებულად არს“ ([2], 17; [3], 724). მაშასადამე, ყოფილა უფრო ვრცელი მოთხრობა სათანადო მოვლენათა შესახებ, რომლითაც ავტორს, სანწუხაროდ, გამოკრებით უსარგებლია და არა სრულად. ხოლო გრიგოლ დიაკონის მოკლედ აღწერილი „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკა მას, ეტყობა, განუვრცაო. ამას გარდა, ქრონიკამ შემოგვინახა სახელები უძველეს წარმართულ ღვთაებათა (ყერბებისა), რომელნიც ლეონტი მროველს სიტყვა-სიტყვით აქვს განმეორებული.

რა თქმა უნდა, ქრონიკაში შევდომებიცა და ანაქრონიზმებიც მოიპოვება. მაგალითად, შუშანიკის წამება მასში ერთი საუკუნით უფრო გვიან არის ნაჩვენები (არა ვახტანგ გორგასლის, არამედ ბაკურ მეფის დროს) და სხვა. მაგრამ ყველაზე უფრო დიდ ნაკლს ვხედავთ ამ ქრონიკას დასაწყისში, სადაც მოთხრობილია ქართლის სახელმწიფოს წარმოშობა ალექსანდრე მაკედონელის დროს. ი. ე. ს. ტექსტი:

„პირველ, ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი წარქცინა და შევადნა იგინი კედარსა მას ქვეყანასა, იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნ-თურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკვარსა მიხუევით ოთხ ქალაქად და დაბნები მათი: სარკინე ქალაქი, კასპი, ურბნისი და ოძრაცი და ციხენი მათნი: ციხე დიდი სარკინისაჲ, უფლის ციხე, კასპისა, ურბნისისა და ოძრაციისაჲ. და უკრდა ალექსანდრეს და ცნა, რაზეთუ იუბოსელთა ნათესავნი იყვნეს, ყოველსა გორციელსა ქაშვეს, და საბარე მათი არა იყო, მკუდარსა შეშქამდეს. და ვერ ეძლო ბრძოლად მათი მეფესა და წარვიდა.

„მაშინ მოვიდეს ნათესავნი ზბრძოლნი, ქალდეველთაგან გამოსხმულნი ჰონნი, და ითხოვეს ბუნ-თურქთა უფლისაგან ქუეყანაჲ ხარკითა და დასხდეს იგინი ზინიეს. და ეპყრათ იგი, რომელ ხარკითა აქუნდა, ჰრქვან მას ხერკი.

„და შედგომად რაოდენისამე უამისა მოვიდა ალექსანდრე, მეფე ყოვლისა ქუეყანისაჲ, და დაღწენა სამნი ესე ქალაქნი და ციხენი, და ჰონთა დასცა მახ-

ლი. ხოლო სარკინესა ქალიქსა ებრაოლა ითერითვეტ თთუე. და დადგა სარკინესა დასავალით კერძო და დასცა ვენაკი და როდ გამოიღო ქსნით და დასხნა კიქნი მერუვენი და სტაგითო რუისაჲთა დამკრქან იდგილსა მას ნასტაგისი, „და მერმე გამოიღო სარკინე, თუთ დაყარეს და მერტ იქმნნეს.

„და თანა ჰყვანდა ილექსანდრე მეფესა იზოჲ, ძ(ი) არიან ქართლისა მეფისაჲ, და მას მიუბოძა მცხეთად საჯდომად და საზღვარი დაუდგო მას შერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთაჲ ცროლისა და წარვიდა.

„ხოლო ესე იზოჲ წარვიდა არიან ქართლად მამისა თჳსისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და თნი სახლნი მამა-მძუძვითანი და დაჯდა ძუელ მცხეთას, და თანა ჰყვანდეს კერპნი ღმროად გაცი და გაიძ.

„და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა-იზოჲ, ძ(ი) არიან ქართველთა მეფე-საჲ, და მოკუდი“¹. ([3.], გვ. 708 - 709).

ცხადია, ამ ლეგენდურ თქმულებაში არაერთგვაროვანი ნამდვილი ისტორიული ცნობა არ მოიპოვება და არც ის ჩანს, თუ რა წყაროებით სარგებლობდნენ შემდგენელი.

იკად. ივ. ჯიჯიაშვილის აზრით, ჩვენს ავტორს ხელთ უნდა ჰქონოდა რომელიმე აპოკრიფული მოთხრობა ილექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის შესახებ. თუ წერს: „თუმცა მატრიანში აღნიშნული არ არის, მაგრამ ცხადია, რომ შემატრიანეს ერთ-ერთ წყაროდ ილექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის აპოკრიფული ისტორიაც უნდა ჰქონოდა. არა ჩანს მხოლოდ, რა წყაროების მიხედვით აქვს მას შედგენილი ქარველ მეფეთა სია“. ([5], გვ. 104).

აღსანიშნავია, რომ, თუმცა ლეონტი მროველი უხვად სარგებლობს, როგორც თვით აღნიშნავს, „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკით, მაგრამ ილექსანდრეს კიკასიაში ლაშქრობისა და კერძოდ საქართველოში შემოსვლის შესახებ რომ წერს, ის სარგებლობს ფეოდორ კალისტენის რომანის — „ილექსანდრიანის“ აპოკრიფით. ჩვენი ქრონიკის მიხედვით ქართველები საქართველოში არ ყოფილან ილექსანდრე მაკედონელის ხანამდე, ლეონტი მროველის ცნობით კი საქართველოს სახელმწიფო მანამდეც არსებობდა რა მას განაგებდა მამასახლისი სამარა. თვით ლეგენდური „ბუნ-თურქნიც“, სპარსეთის მეფის ქაიხოსროს მიერ მოტყუებული და კასპიის ზღვის გაღმრიდან მცხეთას მოსულნი, მცხეთის მამასახლისს სამარას მიუღია, დაუსახლებია ისინი სხვადასხვა ადგილებში და უფრო მეტიჲ კი სარკინეში, სადაც ბუნ-თურქებს სიმაგრე შეუქმნიათ, რადგანაც შიში ჰქონათ სპარსელებისა ([6], გვ. 25) მაგრამ აქ არ არის ნაჩვენები, თუ ვინ იყვნენ ქოლდეველთაგან გამოსხმულნი „ჰონნი“. ამ სიტყვის მაგიერ ლეონტის უწერია „ურანი“ და ჩვენ ვმან მოგვცა საბოი თავის დროზე გამოგვეტყვა მოსაზრება, რომ შემოკლებულად აღნიშნული „ჰონნი“, ქარაგმის გახსნით, „ჰურაინნი“ უნდა იყოს [4].

მაგრამ სხვა მკვლევარები² ამ აზრს არ იზიარებენ და გულისხმობენ ნაბუქოდონოსორის დროს იერუსალიმიდან გამოდევნილ ურიებს, რომელნიც ხერკში

¹ ამ წაწყვეტში მოყვანილი გეოგრაფიული სახელებისა და სხვა ცნობათა ახსნა-განმარტების კაცი იპოვების ჩემი მიერ გამოცემულ „ქართლის მოქცევაში“ და აგრეთვე მის რუსულ თარგმანში (4).

² ვ. ინგოროვას გარდა (იხ. ურბ. „მნათობი“, 1939, № 4, გვ. 137).

დაუსახლებიათ. ამას ლეონტი მროველიც აღნიშნავს, მაგრამ თან უმატებს, ისინი წინათ მოსულ ურიებთან დასახლდნენო.

ამას გარდა, დიდი განსხვავებაა აზოს შესახებ ლეონტის მოთხრობისა და ქართლის მოქცევის ცნობათა შორის: ამ უკანასკნელის მიხედვით, აზო იყო „ძე არიან ქართლისა მეფისა“, პირველი მეფე ქართლისა, ალექსანდრეს მიერ დამკვიდრებული, და უნდა ვიფიქროთ, როგორც ს. ჯანაშია მართებულად შენიშნავს, რომ ის გამხდარა მამამთავარი ქართლის მეფეებისა და არა ქართლის ერისა, ლეონტის მიხედვით კი აზო იყო მაკედონელი, ალექსანდრეს ნათესავი, ძე იარედოსისა, რომელიც ალექსანდრემ პატრიკად დაუნიშნა საქართველოს და არა მეფედ ([6], გვ. 27). ამას გარდა, „ქართლის ცხოვრება“-ში აზო გამოყვანილია ქართველთა მტრად და მოძულედ, რომელმაც უწყალოდ ჯლიტა ისინი, ვიდრემდის პირველმა ეროვნულმა მეფემ, ფარნავაზმა (მამით ქართველმა, სამარა მამასახლისის ძმისწულმა) ეგროსის მეფის ქუჯის დახმარებით არ მოჟლო მას ბოლო.

ხოლო რაც შეეხება „არიან“-ს, ეს სახელი, როგორც ცხადად ირკვევა, შემდგენელს ამოუღია აპოკრიფული მოთხრობიდან, რომელსაც ქართულ ტექსტში „ქუბი საგანძური“ ეწოდება, ხოლო ივ. ჯავახიშვილი „განძთა ქვაბს“ უწოდებს. ეს აპოკრიფი წინ მიუძღვის „ქართლის ცხოვრების“ მარიამ დედოფლისეულ რედაქციას და გამოცემულია ჩემ მიერ ამ მატიანის პირველ დამატებად ([7], გვ. 786—849). მაგრამ მარიამისეულ ხელნაწერში ამ ძეგლს აკლდა 4 ფურცელი: ორი 30-ე ფურცლის შემდეგ და ორიც 39-ე ფურცლისა¹. ახლა ამ ნაკლს ავსებს, როგორც კ. კეკელიძემ აღნიშნა [8], ს. ჯანაშიას სახ. საქ. მუზეუმის „A“ ფონდის ხელნაწერი № 153, რომელიც ჩვენ მიერ არის ჩამოტანილი ყოფ. საეკლესიო მუზეუმში დავით გარეჯის მონასტრიდან. ჩვენ დამზადებული გვაქვს ამ აპოკრიფის მეორე გამოცემა, რომელშიც შეტანილია ის, რაც 1-ლ გამოცემას აკლდა.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით ([5], გვ. 178) აპოკრიფი წარმოადგენს ასურულ თხზულების „განძთა ქვაბის“ ერთ-ერთი რედაქციის თარგმანს². როგორც ქართულ თარგმანში, ისე ასურულ ტექსტში და აგრეთვე ბიზანტიურ ლიტერატურაში ეს თხზულება ეფრემ ასურს მიეწერება, თუმცა ნამდვილად ის გაცილებით უფრო გვიან, VI საუკუნეში უნდა იყოს დაწერილი. მას დიდი გავლენა ჰქონდა საშუალო საუკუნეთა ბიზანტიისა და აღმოსავლეთის ქრონოგრაფებზე, რომელნიც თავიანთ ნაშრომებში უხვად სარგებლობდნენ მით.

რა თქმა უნდა, ჩვენი ქრონიკებისა და მატიანეთა შემდგენლებსაც უნდა ესარგებლათ, და მართლაც უსარგებლიათ, ამ ძეგლით: პირველ ყოვლისა, „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკის შემდგენელს და შემდეგ, როგორც კ. კეკელიძემაც აღნიშნა ([8], გვ. 42—43), ლეონტი მროველსა და ჯუანშერს. ჩვენი აზრით, ეს აპოკრიფი ქართულად ნათარგმნი უნდა იყოს არა უგვიანეს IX საუკუნისა.

¹ გამოცემაში [7] ეს ნაკლები ადგილები მოდის 808-ე და 814-ე გვერდებზე.

² ივ. ჯავახიშვილი თავის თხზულებაში იმეორებს შემდეგ ნაშრომებს: K. Bezold Die Schatzhöhle და A. Dillmann, Das christliche Adambuch.

„არიან“ სიტყვა ქრონიკის ავტორს სწორედ ამ აპოკრიფიდან ამოუღია. უკანასკნელში წერია: „ხოლო დღეთა თარაჲსთა, უ (90) წელთა ცხორებისა მისისათა, გამოჩნდა ბრძანება (1) ყოველსა ადგილსა; სოფელსა, რომელსა ჰრქჳან არიანი, რომელი აღაშენა ირაჲს (2, ძემან ებერიისამან, და იყო კაცი იგი მდიდარი ფრიად, და მოკუდა, და ესუა მას ძე და შექმნა კერპი ოქროსა და აღმართა საფლავსა ზედა მამისსა თჳსისასა“ (ხელნაწერი A 153, გვ. 136⁽³⁾; [7], გვ. 814).

როგორც ვხედავთ, ტექსტში ნაჩვენებია მხოლოდ „სოფელი“ „არიანი“ და არა „არიან ქართლი“. ეჭვს გარეშეა, რომ ეს „ქართლი“ მიუმატებია ქრონიკის შემდგენელს იმ მიზნით, რომ გაემართლებინა თავისი ტენდენცია ქართლის სამეფოს წარმოშობის შესახებ. მის ფანტაზიას ეს „სოფელი“ ანუ ქვეყანა გაუხდია მთელ სახელმწიფოდ, რომელსაც ჰყოლია მეფე და ამ მეფის შვილი ყოფილა აზო. ამ სახელმა მისცა ქრონიკის შემდგენელს საბაბი, რომ ქართველები წამოეყვანა საქართველოში ამ „არიან ქართლიდან“. ამის შესახებ ქრონიკაში წერია: „ხოლო ეს აზო წარვიდა არიან ქართლად მამისა თჳსისა და წამოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამა-მძუძეთანი და დაჯდა ძუელ მცხეთას და თანა ჰყვანდეს კერპნი ღმრთად გაცი და გაიმ... და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზოჲ, ძჳ არიან-ქართველთა მეფისაჲ და მოკუდა“.

ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა შენიშნა, ტექსტიდან არ ჩანს, „არიან“ (როგორც ჩაშინ კითხულობდნენ) ქვეყნის სახელია თუ მეფისაო. მართლაც, ეს სახელი ყველა მკვლევარის მიერ მეფის სახელად იყო მიღებული და მათ არ ან მიაჩნდათ ქართველთა პირველ მეფედ, თავდაპირველ ქართლის სამეფოში (4. როდესაც სიმონ ჯანაშიამ „არიან“-ის მაგიერ „არიან“ აღადგინა, მან საკმაოდ ბევრი სტრიქონი უძღვნა იმის დამტკიცებას, რომ ეს „არიან“ არის მსაზღვრელი, რომელიც განმარტავს „ქართლს“, ისე როგორც მიღებული იყო და არის (მაგ. „ზემო ქართლი“ ან „ქვემო ქართლი“). ეს აზრი სწორი იქნება, თუკი „არიან“-ს მივუმატებთ „ქართლი“ სიტყვას; დედანში კი, როგორც აღვნიშნეთ, ეს სიტყვა თავისთავად არის სოფლის სახელი და არა კომპოზიტის შემადგენელი მსაზღვრელი.

„ქართლის მოქცევის“ დიდ ღირსებას ივ. ჯავახიშვილიცა და ს. ჯანაშიაც იმაში ხედავდნენ, რომ ქრონიკის შემდგენელი ამართლებს თანამედროვე მეცნიერებაში მიღებულ აზრს, რომლის მიხედვითაც ქართველთა კულტურული ცენტრი ძველისძველად სამხრეთში იყო. ამას ს. ჯანაშია უმატებს: „როგორც არ უნდა გადაწყდეს „არიან“-ის საკითხი, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქართლის

(1) ეს „ბრძანება“ გულისხმობს განკარგულებას, რომლის მიხედვითაც თითოეული მიცვალებულის საფლავზე მისი ქანდაკება უნდა დაედგათ. აპოკრიფის სიტყვით:... „და კუალად რაჟამს ვინ მოკ(უ)დის მათგანი, აღმართიან ხატი მისი საფლავსა ზედა საკსენებელად მისა. და განფინა ამბავი ესე ყოველსა ქუეყანასა და აღავსეს კერპებითა, ვითარცა მამანი და დედანი“.

(2) შესაძლოა „ირაჲს“-ის მაგიერ „არაჲს“ ყოფილიყო.

(3) ამ ხელნაწერში შემდეგ მოთხრობილია, თუ როგორ გარყვნა ეშმაკმა მისი შვილი.

(4) ამას ხელს უწყობდა დაბადების წიგნიც (11, 27), სადაც არჩანი მამაკაცის სახელად არის ნახმარი.

მოქცევის“ თხრობის არიან-ქართლი წარმოადგენს მოგონებას ჰარი-ქვეყნის, როგორც ქართველთა უძველესი საცხოვრისის შესახებ. „რეალურად“—განაგრძობს ავტორი—„იქ შესაძლებელია იგულისხმებოდეს როგორც მიტანი, ისე ურარტუც, ვანის ტბის მიდამოები, რადგანაც, როგორც ვნახეთ, ჰარი-ქვეყანა შეიცავდა ერთსაც და მეორესაც“ ([1], გვ. 671).

ეს აზრი უკვე საეჭვო ხდება, რადგანაც გამოირკვა, რომ სიტყვა „ქართლი“ ქრონიკის შემდგენელს თვითნებობით, ტენ იენციურად მიუმატებია „არიან“-ისთვის. სიტყვის (სიტყვების თუ ფრაზების) ასეთი მიმატება ძველი ტექსტიდან ამოღებული ადგილებისათვის არაა იშვიათი ჩვენს საშუალო საუკუნეთა მწერლობაში. კერძოდ, ამ მეთოდს ხშირად მიმართავს ვახტანგ VI-ის სწავლულ კაცთა კომისიაც, რომელიც თხზავს მთელ ფრაზებს, რათა გაამართლოს თავისი ტენდენციები.

ყველა ზემოთქმული, ჩვენი აზრით, ცხადყოფს, რომ „არიან-ქართლი“ არ წერებულა „ქუაბი საგანძურის“ აპოკრიფში, არამედ იქ იკითხებოდა მხოლოდ სოფლის სახელი „არიანი“, რომელსაც ქართლის მოქცევის“ შემდგენელმა თვითნებობით, ტენდენციურად მიუმატა სიტყვა „ქართლი“ და თავის მიერ შეთხზული „არიან ქართლი“ დასახა სამეფოდ, რომლის მეფის შვილი ვითომც იყო აზო, ალექსანდრე მაკედონელის მიერ მცხეთაში მეფედ დადგენილი. აზო „წარვიდა არიან ქართლად, მამისა თვისა“, იქიდან „წარმოიყვანა რვაჯ სახლი და ათნი სახლნი მამამჟღეთანი“ და დაასახლა მცხეთას. ამათგან წარმოიშვნენ მცხეთის სამეფოს ქართველები, ხოლო აზო იყო პირველი მეფე ქართლისა და, უნდა ვიუიქროთ, მამამთავარი ქართლის შემდეგი მეფეებისაო. ასეთია უცნაური ფანტასტიკური ლეგენდა, ქართლის მოქცევის შემდგენლის მიერ შეთხზული.

უთუოდ მისაღებია ივ. ჯავახიშვილის გაფრთხილება, რომ მკვლევარი „ქართლის მოქცევის“ მატნიანის ცნობებს დიდის სიფრთხილით უნდა მოეპყრას და მხოლოდ თითოეული ცნობის ღირსება-ნაკლოვანებათა აწონ-დაწონის შემდეგ ისარგებლოს მათით ([5], გვ. 107).

აქ საჭიროა კიდევ აღვნიშნოთ, რომ „ქუაბი საგანძური“-ს შესწავლა აყენებს საკითხს „ნებროთის წიგნის“ არსებობის შესახებ. მაგრამ ამ საკითხს ჩვენ ხსენებული აპოკრიფის ახალ გამოცემაში განვიხილავთ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

(რედაქციას მოუვიდა 14. 1. 1949)

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ს. ჯანაშია. უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაცხოვრისის შესახებ მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის სინათლეზე, ვნიშკის მოამბე, V—VI, 1940.
2. არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია). ტელიშის ვარიანტი ქართლის მოქცევისა, ძველი საქართველო, 1, 1909. გვ. 1—29.
3. Е. Такайшвили. Описание рукописей общества распространения грамотности среди грузинского населения, Т. П. 1906—1912.

4. ე. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა. 1890; Источники грузинских летописей: Сборник материалов для описания местностей и племен кавказа, вып. 28 (1900).
5. ი. ჯავახიშვილი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. წიგნი I. 1945.
6. ქართლის ცხოვრება, მ. ბოლსეს გამოცემა.
7. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით გამოცემული. 1906.
8. კ. კეკელიძე. ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროება, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. III.